

XII. PAINAJA

OLEMUS JA ESINEMINE

190. Tihti juhtub nii, et inimene tunneb öösi magades, nagu litsuks või vajutaks talle midagi rinna pääle, et paneb otse hinge kinni, nagu mingi selline „raske” (L 124, Ii, Sr Saar, Kr 139, V 78) tuleks pääle, kõik luud-liikmed jäävad kangeks, isegi keel suus, et ei saa liigutada (Kr), haige tahaks karjuda, kuid ei jõua (Ii 50), vaid iniseb ainult (Kr, Kr 139) ja mõtleb hirmunult, et viimne ots on ligidal (Ir). Abi järele ta ei jõua, ta on heitunud nii ära, et väriseb kogu kehast ja higi aina jookseb (Ir). Ka suhu tekib selline halb maik, et oksenda pärast päev otsa järele ega saa suutäitki süüa (Kr 71) (vrld. külmkinga painaja funktsioones LRU II 52 ja 54). — Sedasama märgatakse sageli loomadegi juures: nii hobused kui lehmad on hommikuti väsinud (Ir), higistand (Ii 31, Ir 13, Kr), läbimärjad (Ii 31 ja 45, Kr 113 ja 129), nagu jõest läbi ujund või tulnud merest välja (Ii 45), ja jäävad järjest lahjemaks ning nõrgemaks (Sr 114, Ir 13, Kr 113), hobused hoiavad pää maas ja lehmel kaob piim ära (Ir).

Siis öeldakse, et kõige selle süüdlaseks on painaja. Juba SjWied (LGr 423 (31)) märgib üles teate: kui hobused ja muud elajad tallis on higistand, siis neid „painaji” ratsutavat (Pz). Paar sõna painajast kirjutab ka Saarimaa (Vir 92): inimesel on painaja pääl, kui selline raske tuleb pääle magades (Sr, vt. ka S. 187, § 199). — Niipalju tuntaksegi senini liivi painajat trükipaberil, kuna liivi rahvasuu ise teab pajatella sellest hoopis rohkem, sest painaja on harilikke haigusi ja jutuaineid Liivi rannal tänapäevani ja sellega on tegemist veel alata.

PAINAJA MAGAJAID KIUSAMAS (S. 185)

(Vrld. unerahu rikkuvaid kummitusi § 142, LRU II 245/6! Vrld. külmkinga § 100, LRU II 52!)

Jutustaja eidekese mees magand kord ja tundnud äkki midagi vajutavat rinnale. Ta arvand selle oma lollaka tüdruku olevat ja haarand kinni nagu patsist, kuid see lipsand teise tuppa ja hakand kiusama säääl teist meest, kes arvand ka lollaka tüdruku olevat, vihastund ja karand selle tüdruku järele, kuid kahmand ainult võrgud kätte. Siis mindud vaatama: tüdruk magand kui kott oma pingil! — Arvatud siis, et see kiusaja pidand olema mingi painaja. — L 110.

Teatavasti painaja-kujutelmad põhjenevad hingamise, seedimise, närvide jm. rikkeist tingitud unenäguudel, milledele seltsivad sageli veel erootilised uned. Aga kuigi juba antiik- ja keskaja teadus oskas seletada painaja tõelisi põhjusi, ometi painaja-müüt on püsind massis kõikjal täniseni ja on üldse inimkonna vanimaid ja levinuimaid müütilisi kujutelmi, mille elujõulikkus seletub muidugi tegelikus elus alata esinevate üleelamustega, kuna need „tõesti sündind juhtumused” omakorda saavad tõlgitsuse tihti just sama painaja-müüdi mõjutusel (Bächtold-Stäubli, HDA I 282). — Ka Liivis painaja-kujutelm on põline vana ja see on üks neid väheseid mütoloolilisi mõisteid, mille algsome nimigi on jäänd püsima keelde: nagu soomes painajainen, eestis luupainaja, -painakas, -painajas, -paine, -pain jne., niisama see sõnatüvi esineb ka liivis (painajast Soomes vt. Hästesko, Länsisuomalainen loitsurunous 113/22 ja Länsisuomalaiset tautien loitsut 166 jj.; Varonen, Vp 23—30 jne.; Eestis vt. Eisen, EM I 63/8 ja Luupainaja; Lätis vt. LP V 81, VI 179/83, VII 420—529; Saksas vt. Wuttke, DVA ³ 272/6; Mogk, GM ² 37—40 jne.; Venes vt. Афанасьевъ, Поэт. возр. II 100/3). —

Kogu lääne-liivis painaja nimeks on pājnaji (L, Pz) ehk pājnaji (Ii), SjWied (LWb) kirjutab painaji (Pz); lõppsilbi kulumise järelduusel esineb ka pājna(j)i > pājna-i ~ > pājnai (L, Ii); gen. sing. pājna(j)iz (L, Ii) kui ka part. sing. ja nom. pl. pājna(j)ist (L) lasevad oletada sõna algkuju nagu soomeski * painajainen (ometi SjWied (LWb) ei tunne *-nen tüüpi üldse, vaid kirjutab painaji, pl. -d (s.t. „painaja”:-d)). Analoogiliselt -ja tegijanimede eeskujul esineb nom. pl. ka pājna(j)id (Ii) või kogu sõna on siirdund -l'i < *-llinen tuletiste rühma: pājnal'iz: pajnal'iz (Pz, Ii). — Kogu ida-liivis öeldakse üldiselt igalpool pājna: part. sing. painō (lvI, SjWied, LWb, kirjutab paina), mis näikse häälikusääduslik kuju algupärasest* paina (ka eesti murdeis esineb vastavalt pain : paina ja päämiselt just nimelt Saare- ja Läänemaal). Paar korda tarvitetakse painaja nimetamiseks ka sõimusõna mait = mājta (Sr 110 ja 111 — vt. § 196). — Lätis painajat väljendab lietulēns ~ lietuvēns ~ lietvainis ~ lieton(i)s jt (ME), kuna kohalikus Dondangeni läti murdes öeldakse lietiš (Kr, Pr) (ka läti nimetus võrsub arvatavasti vajutamise, painamise ideoloogiast, kuigi seda on ühendet ka poola ja väikevene kuradinimetusega litun (vt. ME sõnastikku)).

Painaja ilmumist ja väljendusviise tõlgitsetakse mitmekesise terminoloogiaga. — Öeldakse lihtsalt, et lehmäl on painaja (Kr) või painaja saab juurde (L), edasi painaja on pääl või tuleb ja läheb pääle (Ii, Sr, Ir, Kr, V), painaja on seljas või tuleb selga (Ii, Sr, Kr, Pr, Sn, V), aga kõige tüübilisemaid „oskussõnu” on

siin siiski: 1) painaja ratsutab = ratstub (lvL) ~ ratstab (lvI) inimest või looma, näit. ratsutab selle lehma hoopis ära (Kr 72), ja 2) painaja pigistab = pikstub (lvL) — pikstõb (lvI). Mõnikord öeldakse ka, et painaja vajutab ehk litsub inimesele pääle (Ii, Ir, Kr), „sajab” s.t. kukub pääle (Kr), piinab inimest ja looma (L, Sr, Kr, V), lämmatav (Kr 139) või ka käib kolades pääle (Ii 50).

Kuid painaja tegevus ei piirdu ainult seljas ratsutamise, pigistamise ega lämmatava pressimisega, vaid mõnikord painaja pigistab ka pingil istuva poisi jalgu (Pr 62), sikutab inimest voodilt maha (V 106) või topib talle isegi vastikult haisva sõrme suhu (Kr 71 ja 139).

Painaja käes kannatav loom hakkab lõõtsutama (Sr 69 — lehm, Sr 105 — hobune), hobune hakkab värisema kogu kehast (Ir 13), trampima ehk „põtkuma” (Kr 113, Pr 22), tampima (Sr 105, Sr 114), „iuksuma” (Kr 113), hirnuma (Sr 114) ja niihästi hobused, lehmad kui inimesedki hakkavad inisema = i'gõm (Sr 69, 110; Kr 72, 129 ja 139; Pr, V 57 ja 81).

Kui saadakse painajast lahti kuidagi viisi mingi abinõuga, siis öeldakse, et painaja — „korruga ära” (Kr) või läheb ära (Ii, Sr, Kr, Pr, V), põgeneb (L), kaob (Kr), „laguneb” s. t. eraneb haigest (Ir) või laseb selle valla (Ir).

191. Painaja olemust seletetakse mitmeti. — Kõigepäält kujutellakse painajat eri olevusena, keda keegi teine inimene — „kuraditeenija” (vt. § 155) — „paneb” teisele selga (Kr, V), näit. poiss pannud tüdrukule painaja pääle (V 81 — vt. § 192). Seda võidavat teha isegi paha kulsti = nuovälka (vt § 160) abil (Kr) (võimalik, et sellises painaja „panemises” kajastub moondund kujul muistne käsitus painajast kui erilisest haigushaldjast, keda taigur maagiliste võtetega võib saada oma meelevalda (hiljem selle asemele on astund käsitus, et taigur ise käibki painajaks). — Ligemalt vt. halli puhul § 208. — Haiguste etioloogiat soomlaste teadvuses katsub valgustada Manninen, Die dämonistischen Krankheiten im finnischen Volksaberglauben (FFC 45); painaja puhul eriti vt. lhk. 175/83. — Eestis selline haiguse „saatmine” on saand oma ilmekaima väljenduse teatavasti rabanduses ehk lendvas, mida Liivis sellisel kujul ei tuntagi (vt. siiski lhk. 45)).

Sagedamini aga keegi isik ise „on” (L) või „käib” (Ii, Sr, Pr, V) või „jäab” (V) või „saab” (Sr, V) painajaks. See isik on harilikult ikka mõni paha inimene = äbjõva ~ slikt' rišting (Kr), nõid = bu'ra (Kr, Pr), selline kuradiori = ku'ra-kalp, kes tahab teha aina halba (Kr 72, Kr 113). Painajaks käimist kujutellakse nõnda, et see halb inimene ise magab oma asemel (Kr), kuna teisi vaevama läheb tema hing (Sr) või vaim (Kr, V), ihu jäävat magama, inimesel olevat siis teine vaim (V) (selline hingerännak on saand Liivis oma klassilise käsitelu võlu puhul — vt. § 171, 173 ja 179). — Kuradit orjava nõia asemel öeldakse mõnikord ka otsekohe, et painaja on kuradist endast (Kr 113, V), kurat olevat painajaga „ühe käe pääl” (V).

Edasi teatakse, et painajaks saavad need lapsed, keda sünnitamisel hukatakse (V) (hukatud laste kummitelemisest vt. § 99, LRU II 48—51; vt. ka külmkinga puhul § 118, LRU II 143/7. — Olgu mainitud, et Lätis (ka Saksas ja mujal) hukatud laste kummitelamine ja üldse esinemine just painaja nime all on üsna üldine — vt. LP VII 440/60), kuna surnud üldiselt ei käivat painamas (V) või kui käivad, siis vast ainult mõni paha surnu, aus inimene ei tule painanta ei elus, ei surnult (V). Ometi teatakse juhtumusi, kus ka surnu esineb painajana (vrld. ka § 98, LRU II 47: „Tapetud naine” (S. 55 C). — Olgu mainitud, et surnu painajaks käimise motiiv üldiselt igatahes vanem on kui elava inimese käimine. — Paar korda kõneldakse Liivis ka painavast pisimehest, kes pistab magajale sõrme kurku (Kr 71 ja 139 — vt. § 194) ja keda võiks pidada painava surnu (resp. muistse haigushaldja?) mälestiseks (vt. sel puhul FFC 45, lhk. 179/80) kui mitte juhuslikuks moodustiseks). —

PERENAINE LÖÖB SURNUD VANAMEHEL SILMA KATKI (S. 188)

Kuskil Üzkila talus painaja käind hobuse pääl. Jõuluööl perenaine luurand teda, istund pimedas nurgas, latern seeliku all. Korruga hobune hakand tampima ja tammuma. Perenaine võtnud vana katuselaua ja vedand sellega üle hobuse selja, õige kõvasti visand. Kuid näind ta polnud midagi ja läind siis tuppa magama. — Sääl tulnud tuppa keegi ammu surnud vanamees, roheline mantel ümber, ja öelnud, miks perenaine teda löönd, tal olevat silm katki. Perenaine vastand: „Kui sa veel tuled minu talli, siis saad kohe otsa s.t. surma (!), ma valan sulle keend vett pääle!” Vanamees läind siis välja ja löllitand aina järgi. — Pr 22.

Lõpuks väidetakse isegi kaht sorti painaja eksisteerimist: 1) teiste inimeste „pandud” painaja ja 2) haigus painaja, mis tekib iseendast, inimese verest (V). — Tuletagem ka veel meelde, et sageli hajuvad painaja

ja nõia piirid olematuiks (vt. lhk. 46 ja 58/9), kuna teinekord taas esinevad segi painaja ja võlu terminid, eriti hingelooma-muistendis (vt. § 173 — V 72 ja Kl 27); painaja ja halltõve ühiseist joontest vt. § 201; külmkinga puhul vt. § 102, LRU II 54.

Kuida saada painajaks, seda teatakse võrdlemisi vähe. — Kinnivõetud painaja õpetand kord, mindagu keskööl tara (aia) tugiteiba manu ja ronitagu säääl üheksa korda läbi, siis saavat painajaks (Sr 69) (nähtavasti see retsept on lainatud libahundistumisest — vt. § 185). Teinekord tark vanamees õpetand ainult ronima öösel kurast küljest selga ja pigistama objekti, nii et see ei saa liigahtuda (Ii 50). Kes tahab „jääda” painajaks, see pugegu vana kuu neljapäeva õhtul tara (aia) tugiteiba tagant läbi, pugegu siis kolm korda tagurpidi ümber selle toe ja võidku oma otsa kolm korda määrdega, mis olgu keedetud kokku õllest (?), merekuradisitast ja seasitast, võidmisel üteldagu „nüüd sa ajele (s.t. jookse), nüüd sa ajele!” — niipea kui ta ütleb need sõnad, kohe ta jääb painajaks või aga võluks (V, vrld. § 171).

192. Põhjusi, miks minnakse painajaks, on igasuguseid: halb inimene läheb lihtsalt selleks, et teha halba (Kr); mõni mees käib painajaks sellel, kelle pääle ta on vihane, või pigistab selle elajaid (Sr); minnakse kadedusest (Pr 214 — vt. § 198); keegi isand s.t. mõisnik, kes orjab kuradit, painab oma hobuseid selleks, et hukata kutsarit ja anda selle hing kuradile enda hinge asemel (Kr 113 — S. 187, vt. § 199) (vrld. § 168). Juhtub aga ka seda, et painajaks minnakse koguni vastu oma tahtmist: keegi inimene on „ära nõiutud” (Pr 62) või „ära tehtud” (Pr 64), nii et ta on sunnitud minema (germaani maailmas väga populaarne kujutelm, tuttav ka kogu Baltikumis. — Kuradist „täisistatud” ehk vaevatud naise painamas käimisest vt. lhk. 201). —

PERENAINE EMAST „ÄRA TEHTUD” PAINAJAKS (S. 183)

Ühel naisel Vaid-külas painaja ratsutand lehma. Naist õpetet, võtku ta must (s.t. hukas) särk, pühkigu sellega lehmalt higi, väängu siis särk kokku ja pangu hää raske kivi alla, — siis saavat näha, kes see käija on. Naine teindki nõnda. Säääl aga nende eneste perenaine jäänd haigeks, kes olnud selle naise mehe õetütar. Naine kutsutud perenaise manu ja see palund, lasku naine teda valla. Naine ütelnud, ta ei teadvat mitte midagi, millest lahti lasta. Siis perenaine seletand: „Vaat, mina ju olin, kes sinu lehma ratsutas.” Siis naine hüüdnud: „Voi mu Jees, või sina minu lehma! mis sa sellest said, et ratsutasid minu lehma? ma olen ju su lastele nii palju andnud ja aidand...” Perenaine nutnud ja ütelnud, ta ei võivat parata säääl midagi, see olevat talle emast juba „ära tehtud”, ise ta ju ei tahakski minna, kuid emast olevat nii tehtud. — Siis naine võtnud särki kivi alt välja, ja perenaine saand terveks. — Pr 64.

NOORIK PEAB MINEMA JÕULUÕHTUL PAINAMA (S. 183)

Kord jõuluõhtul noorik kuskil Saaremaal jäänd väga kurvaks. Mees pärand ja pärand, kuni noorik seletand: ta pidavat minema seitse penikoormat säälpool „Saaremaa linna”, s.t. Kuresaart vaevama painajana suurt valget mära. — Sr 44° (siin on ilmsesti näha võludesõidu mõju (vt. § 174 ja 179), mis on väga populaarne teatavasti ka Saaremaal, — jutustaja eidekene kuulnudki kogu loo Saaremaa poisilt, kes tulnud suveks üle mere Liivi randa tõhe).

Tihti käiakse painamas erootilisil põhjusil või viiakse painamisega armuasjad ühendusse (seletust vt. lhk. 193): poisid painavad tüdrukuid (Ii 50), tüdrukud poisse (L 125, Sr, Pr 62). Sellisel korral sobib painaja sildi alla muidugi ka lihtsaid külaelu armulugusid, tegelikke „romaane” ja jante. —

RÄTSEP „PANEB” NEIULE PAINAJA PÄÄLE (S. 185)

Vana Üdruot's-talu (V) perenaine, kui ta olnud veel neitsi Reffan Ma'ri, pole võtnud Vilberg-rätsepat magama oma manu voodisse öösel. Ma'ri läind magama asemele, rätsep ömmelnud veel laua man ja „pannud” siis Ma'ri painaja pääle. Ma'ri inisend voodis, rätsep naernud aina, inisegu aga pääle. Kuid ometi Ma'ri pole tahtnud rätsepat omale kõrva, sest see olnud lombak. — Hommikul olnud kõigil nalja laialt: Ma'ri hakand riidlema rätsepaga, miks see pannud painaja pääle, rätsep taas vastu, miks Ma'ri pole võtnud teda omale kõrva. — V 81 (oo jah, Ma'ri võtnud seda asja ikka päris tõsiselt ja uskundki, et rätsep pannud talle painaja pääle, kuid teiste naer ja pilge teind tõest lõpuks nalja).

POISS SUNNIB TÜDRUKUT ENDALE TULEMA (S. 185)

Üks Üzkila poiss tahtnud väga üht neitsit, kuid see pole tahtnud teda. Poiss mõtelnud, mis teha nüüd ometi, kuid tüdrukut saada. Ta läind ühe vanamehe manu, las see õpetagu, kuid võiks minna painajaks. See õpetand, mingi vaid öösel ja ronigu kurast küljest neiuale selga ja pigistagu teda hästi, nii kõvasti, et tüdruk ei saa ligahtudagi.

Neiu ise näind oma silmaga, et painaja tulnud, kuid pole saand karjudagi. Tüdruk mõtelnud küll, et ta on näind sellist inimest, kuid pole tundnud, et see ongi ta tahtja. Siis tüdruk saand liigutada kura kätt ja jalgu, — kohe painaja kukkond maha „broikt” nii kõvasti voodi veerde, et olnud kuulda.

Olnud ühe öö vahet, tüdruk läind magama teise kohta. Kolmandal ööl painaja olnud jällegi seljas (öö vahet, teise kohta magama, kolmandal ööl jälle — need on õieti tüübilisi halltõve motiive (vt. § 200 ja 204), mis kantud üle painajale). Siis tüdruk saand haarata tal kinni kurast kõrvast, ja painaja läind taas ära. Ja kui ta tulnud kolmandat korda, siis neitsi tundnud ta ära.

Nüüd ta hakand mõtlema, et vaja oleks ikkagi minna sellele poisile, ja kõnelnud ka oma emale. Ema pannud vastu: „Sa lähed sellisele kuradile, kes käib õiti elajail ja inimesil kolades seljas!” Tüdruk küsind, kuidas ta muidu saab, kui kaua ta nii võib elada, jääb haigeks kah. Ja ema soostund ka siis lõpuks.

Nad käind papi man ära ja hõigatud maha. Saabund pulmapäev, mindud pühakotta altari ette laulatuma, — sääl aga neiu surnud äkki ära ja toodud surnuna koju. Peigmees pole tulnudki enam sinna. Ja nii — oleks küll pulmapidu, kuid saand matuseks. — Ii 50.

POISS KUTSUB PAINAJA-NEIU ENDALE SELGA (S. 185)

Vänta-linnas (Windaus) keegi poiss olnud voodis veel ärkvel ja näind, kuid ilus neitsi, paun käes, tulnud uksest sisse ja vaadand magajaid üht kui teist. Poiss mõtelnud, selline ilus neitsi, vaja kutsuda enda manu, ja hüüdnudki: „Tule siia minu manu magama!” — Ning mõistate, kohe tulnudki sinna ja kohe olnudki poisil painaja seljas. Ja alati kui poiss heitnud aga natukesekski voodisse, kohe painaja olnud seljas, ja kui poiss istund pingil, siis ta pigistand poisi jalgu. Palju jahtimist olnud poisil ja rohtude otsimist, kuni saand lõpuks painajast valla. Painaja ütelnud veel viimaks: „Mis sa mind kutsusid, mis sa mind kutsusid!” [Ligema järelepärimise pääle jutustaja arvas, et see oli võib-olla selline äranõiutud neitsi, nii „ära tehtud”]. — Pr 62.

MEES AJAB PAINAJA-NAISE MINEMA (S. 185)

Keegi mees kosind painaja naiseks. Nad eland hästi. Kord jutu pääl naine seletand, kuidas ta meest painand. Siis mees vihastund: „Ah nii, siis sina see olidki, kes mind piinas!” — Ja ajand naise enda mant ära. — L 125⁰.

Viimased näited otsekui juhivad meid rahvusvahelise ja kogu Baltikumis nii populaarse painajaloo juurde, kus ilus neid käib painamas läbi oherdiaugu ja saab noormehe naiseks, naerab kirikus kuradi nahavenitamist ja kaob jällegi läbi oherdiaugu. Ka Liivis see lugu näikse tuttav, kuid veelgi tuttavam on kuradi hammastega nahavenitamine eraldi, iseseisva loona, nagu see algupäraselt ongi iseseisev keskaja Lääne-Euroopa legend (ligemalt vt. § 124, LRU II 165/7.), mis Eestis (ja harva ka Lätis (LP VII 504 (5))) nii omapäraselt läind segi painaja-neiuga.

OHERDIAUGUST NOORIK (S. 184)

(Selle germaani maailmast Baltikumisse rännand muistendi vasteid Lätis vt. Šmits, LPT IV 279/86 (1—10); Eestis vt. FFC 25, S. 59. — Vt. sel puhul ka O. Dähnhardt, Natursagen III 380; E. H. Meyer, Germanische Mythologie 125 (Die Verbindung einer Mar, Elbin, Vetekvinde, weissen Frau od. Schwanjungfrau mit einem Gewitteralb, der in einen Menschen verwandelt ist); H. Holmström, Folkminnen och Folktankar 1918, No 4/6 (side luikneitsi-motiiviga ligemalt analüseeritud); L. Laistner, Das Rätsel der Sphinx (kogu muistend seletet õieti erootiliste unenägude tulemuseks)).

2 varianti (lvI): 1 V 67, 2 V 98.

- I A a Kord olnud üks väga ilus poiss, keda tahtnud kõik tüdrukud, kuid ta pole võtnud ühtki, vaid ainult õrritand-narritand neid (2).
 b Sellepärast üks ilus neitsi „jäänd” painajaks ja hakand „pigistama” poissi. Poisi voodi kohal olnud oherdiauk, ja säält see painaja tulnudki sisse (2).
- B a Keegi poiss magand välise seina veeres. Talle tulnud iga öö painaja selga ja vaevand teda, nii et poiss inisend otsekui lehm (1).
 b Poiss olnud lõpnud juba nii ära, et viimne ots käes. Säält ta näind seinas oksaaugu ja mõtelnud, vaja teha punn, — siis saaks näha, kes selline on (1).
- II a Poiss pole võind kannatada enam seda välja (2), teind siis päeval punni augu jaoks valmis (1, 2) ja võtnud selle õhtul voodisse kaasa (1).
 b Niipea kui painaja tulnud selga, ta võtnud punni ja pistnud augule ette (1, 2).
 c Painaja muutund säälsamas imeilusaks neitsiks, kes poisile meeldind, nii et ta kosind selle omale naiseks (1, 2).
- III a Nad eland hästi (1), neil sündind kaks last (1, 2), ainult kunagi naine pole naernud (1, 2), tehku mees nalja ja vigureid palju tahte (2).
 b Kord mees tahtnud minna kirikusse, naine olnud kohe nõus (1), ja nad läind (1, 2).
 c Ning säält kirikus naine korra natukeseks naernud (1, 2).
- IV a Kui nad tulnud koju, siis mees küsind (1) tee pääl (2), miks naine naernud pühakojas (1, 2).
 b Naine vastand, kuis säält siis ei peaks naerma, kui kurat olnud kantsli pääl ja kirjutand härjanahale oma rahvast, kes haigutand ja tukkund jutluse aegu, kuid nahast tulnud puudu, ja siis kurat venitand seda nahka nii kaua, kuni nahk rebenend katki ja kurat kukkund kantslilt selili maha, — seda siis naine naernudki (1, 2).
- V a Kord (1) ~ selsamal õhtul voodisse heites (2) mees küsind naiselt: „Kas sa tead ka, kust ma sain sinu?” (1, 2). —
 b Naine vastand, et ei tea (1) ~ kust siis (2).
 c Mees seletand: „Vaat, siitsamast august!” (1, 2).
 d Aga niipea kui mees tõmmand punni augu eest ära, naine olnud kadund (1, 2).
 e Ometi sel mehel saand keedetud ka edaspidi kõik söök, ainult näha pole olnud kedagi (1).
- VI a Kord see mees läind ühte teise tallu ja näind säält oma naise teise mehe naisena (1, 2).
 b Ta öelnud, see olevat tema naine (2) ja küsind: „Kust sa, mu naine, siia said?” (1).
 c Kuid teine mees vastand, naine olevat tema (1, 2).
 d Nad tülitsend küll kahekesi (2), kuid ikkagi see naine jäänd teisele mehele (1, 2).
 e Ometi selgi mehel olnud pestud kõik lapsed, tehtud kõik asemed ja keedetud kõik road, ainult näha pole olnud kedagi (2).
- VII See naine olnud juba enne teise mehe naiseks, ent ta olnud kuradist „täis-istutud” (vt. § 155, lhk. 19) ja sellepärast ta käind painajaks (1).

193. Oma teotsemises painaja esineb elava olevusena, keda nähakse ja kuuldakse, kes võib kõnelda ja liikuda, kellel on oma kuju ja välimus. — Täitsa üldine on painaja nägemine (Ii, Sr, Ir, Kr, Pr, V — vt. vastavaid muistendeid). Nähakse selgesti, et tuleb selline mees sisse ja — juba painaja seljas mis kole (Kr). Kord nähakse isegi seda, kuis painaja vilksatab akna alt mööda valge rätiga (Sr 110). Painaja kuulmine on sama sagedane: sa magad ärkvel oma asemel ja näed oma silmaga ning kuuled oma kõrvaga, kuis painaja tuleb (Ir), kuulevad seda ka teised (Kr 72). Mõnikord kuuldakse painaja tulemist tuppä (Kr 71) ja liikumist toas (Sr 36) või lähenemist loomale (Sr 69, Ir 13), mõnikord nagu kass hüppaks kapilt päetsisse (Sr 111) ja mõnikord painaja lükkaks nagu kartulakorvi ümber (V 78). Isegi painaja kõnelemist on kuuldud (Ii 45; Sr 36, 69, 110, 111; Kr 114, 142, 148; Pr 62).

PAINAJA PÄRIB HAIGET TAGA (S. 189)

Jutustaja ämm kõnelnud, kuis Amlin Pētōr olnud painajaga hädas: iga öö see tulnud talle pääle. Kuid kord Peetrit pole olnud kodus. Siis painaja tulnud öösel akna taha ja küsind: „Kas Amlin kah on kodus?” Mitte keegi pole talle vastand. Imelik, kuis ta teadis, et Amlin it polnud kodus! — Sr 24.

Painaja tegevusajaks on muidugi öö, kunas magatakse. Ta võib liikuda ja vaevata magajaid mistahte ööl. Sageli teda märgatakse just kesköö paigu (Sr 69, Ir 13, Kr 113 ja 129, V 106). Nagu aga igasugu pahade olevuste liikumisaega armastetakse siduda teatud pühadega, nii piiritellakse mõnikord ka painaja liikumine jõuluööga (Sr 44, Kr, Pr 22) või vana-aasta ööga (Kr, V, Kl) (niisugusel puhul ongi painajaks just nimelt surnu (Pr 22)).

Kui painaja on kord juba tulemas, siis ta pääseb sisse igast pisimastki august seinas või ukse (Kr, Pr). Vanasti olnud pea igalpool toa ukse või seinas oherdiauk, millest veetud köisi läbi, — vaat sellest august painaja tulnud iseäranis meelsasti sisse (Kr, V), mõnikord ka lihtsalt kas või oksaaugust (V). Kui pannakse see auk kinni, siis ta ei saa sisse või ei pääse enam välja, ja siis tuleks otsida läbi kogu tuba, kas ei leidu sääl mingit võõrast asja, mida sääl enne pole olnud, aga tjah, kes teda siis õige on otsind (Kr)! Teinekord küll painaja ise muutub kohe ilusaks neiuks, niipea kui pannakse kinni ta väljapääsuauk, ja siis ta on käes (V — vt. § 192). Niisama painaja pääseb ka loomade manu lauta kas või ainult läbi oherdiaugu (Kr, Pr), isegi lukk läheb lahti ta ees (Sr 69). Loomade kaitseks topitakse selliseile aukele korgid või punnid tagurpidi ette, — siis painaja ei pääse enam ligi (Kr).

194. Otse silmatorkav on see mitmekesisus, millisel kujul painaja esineb, millise vägagi erineva välimusega teda on nähtud. Siin tundub eestkätt teatud vahe juba selles, keda painaja ratsutab, kas inimest või looma. — Inimese painaja on ise ka sagedaimini lihtsalt „inimese näoga” (Kr, V), selline mees (Kr) või naine (Ir), tuttava näoga poiss (Ii 50), ilus neitsi (V 57, 98), kellel paun käes (Pr 62). Jutustaja enda ema näind, kuis ilus neitsi, rong rõginaid (kringlikesi) käes, tulnud tema voodi manu ja hakand pigistama teda (V 183° = S. 185). Alati painaja pole hariliku inimese välimusega, vaid ta on suur mees kole suurte kätega (L 124), tavaline inimene suure lihava kuklaga, käed aga peenikesed nagu seened (Kr 142), ahvi näoga pisimees (Kr 71) jne.; sa magad voodis ja näed unes: koer või poisikene või suur inimene tuleb sulle pääle ja pigistab nii et ... (V). Mõnikord painaja ainult „näitab” end inimesenäolisena (Sr), kusjuures ta ei tarvitse näidata end sugugi omaenda näol, vaid ta võib võtta ka mõne teise inimese näo.

PAINAJA NÄITAB END TEISE INIMESE KUJUL (S. 188)

Kord painaja olnud seljas sepa vanal Triinul ja näidand end Brökša-talu (Sr) Spruojg'i poisikese näol. Triin kiskund tal silmad katki ja tahtnud minna pärast vaatama Brökšale, kas poisil on sääl silmad verised. Kuid jutustaja ema keelnud ja hoidnud tend tagasi, ärgu mingi — vast naerdakse ta välja või riieldakse, sest see poiss olnud ju veel päris laps. Ja tõepoolest selle poisi silmad olnudki terved, — küllap painaja olnud keegi muu selle poisi kujul. Näidanuks painaja end oma näoga, siis ta nägu oluoks katki. — Sr 19. (See on juba Saalomoni tarkus: olgu nii või vastupidi — ikka on painaja süüdi!)

„VARI” PAINAJAKS (S. 185)

Jutustaja enda mees Peeter magand Kuolka-külas oma voodil. Kesköö paigu keegi tulnud ta manu, haarand käest kinni ja tahtnud vedada tend voodist välja (vrld. kummituste päätükis L 102 — § 142, LRU II 245) — olnud selline imelik karvane käsi. Mees tõugand ta ära, kuid see tulnud teist korda ja tõmmand kõvemini, tulnud kolmandat korda — käsi olnud selline peenikene ja veelgi enam lõma (vt. ka järgnevaid lugusid. — Küllap need lõmased käed, mis tükivad kurkugi (vt. alamal), on tingitud unenägudest, kui seedimine on rikkes ja selletõttu suus ilgelt halb maik või koguni kalduvus oksele), kuid mees tõugand ta jällegi ära ja näind siis, kuidas painaja läind voodist mööda ukse poole otsekui mõni mees — selline „vari” (liivi keeli vi'l („vilu”). Varju lätikeelne vaste ā'n(ōz) esineb liivis kummituse nimena — vt. § 144, LRU II 250) see olnud. Mees kuulatand küll ja vaadand, kuid uksest pole läind välja kedagi. Hommikul ta jutustand lugu muile, ja need kahjatsend, et mees pole äratand neid üles. — V 106.

PISIMEES AJAB SÕRME KURKU (S. 188)

1) Kui jutustaja õde olnud veel noor neitsi, siis painaja käind temal alatasa seljas. Ühe öö ta magand oma voodis, tulnud parajasti nii magus uni pääle, sääl ta kuulnud äkki, kuis keegi tulnud uksest sisse. Ta pidand silmad pilukili ja näind, et tema voodi manu tulnud selline pisikene hall, selline pruunivõitu mees otsekui ahvi näoga. Tüdruk seisnud tasa ega ole liigahtund põrmugi. Siis see pisimees võtnud pistnud oma esimese sõrme talle suhu. Niipea kui pistnud sõrme suhu, kohe tüdruk hammustand sellesse, ja pisimees tõmmand sõrme välja, tüdrukul aga jäänd nii halb maik suhu, et oksendand päeva läbi ega ole võind süüa suutäitki (Jutustaja ei teadnud, kas ta õel polnud sel ajal parajasti kuupuhastust, mispuhul ikka nähakse selliseid unesid ja tuntakse südamepööritust, jah, oksendetaksegi tegelikult. Seedimisrikkest oli juba äsja juttu).

Ühel teisel ööl jällegi ta ärgand unest — ta kõrval magand selline pisipisikene inimene. Tüdruk pimedas katsund teda kätega: selle sõrmed olnud peenikesed otsekui sukavardad, käevarred olnud sellised kui

väitseroots nii õhukesed ja lahjad, ning ta ise olnud nii pisikene nagu kaheaastane laps, veel vähem — nagu üheaastane laps, selline! Tüdrukul olnud koledasti hirm, — niikui ta haarand kinni sest mehest, nõnda ta tõmmand ja visand selle sinna põrmandule, et põrmand kõmand. Tüdruk võtnud tule üles, vaadand, — mitte midagi pole olnud ei põrmandul, ei kuskil — kõikjal ainult endised asjad.

Aga sellest silmapilgust pääle see painaja pole tulnud talle enam kordagi pääle. — Kr 71.

2) Ühel mehel olnud kord painaja pääl, nii et mees pole saand karjudagi, vaid inisend ainult. Painaja ajand oma sõrme talle kurku, ja see sõrm olnud nii peenikene nagu va seen ja kole vastik hais olnud sel sõrmel. Mees hammustand painajal sõrmesse. — Kr 139.

Enam-vähem inimkujulise painaja kõrval haige tunneb mõnikord ka nagu kassi hüppamist kapilt või koonlavarda veermist põrmandul (Sr 111) või miski karvase otsekui orava- või kassisava libisemist mööda nägu (V 78) (küllap seda nähakse unes siis, kui tekk on vajund näole ja takistab hingamist). Mõnikord haige näeb ainult küündlatuld lae all leeklemas (Sr 110). Ja isegi lihtsa väikese heinakõrrekeste näol painaja pressib inimese hingetuks — kõrs pole pikem kui toll või poolteist, aga tal on selline jõud, et kahe-kolme pääleminemisega võib pigistada inimese surnuks (V). Ometi painaja kõrre kujul inimeste vaevamine on erandlik, kuna sellevastu otse traditsiooniline see on loomade man.

Loomade — hobuste ja lehmade — painajaks on harilikult ikka mõni tähtsusetu pisiasi (S. 187 — vt. § 199): heinakõrs (Ii, Ir 13), õlg (Ii 31, 45, V) ja nimelt kaheharaline õlg (Kr 72, 129) või hein (V), puupuru (Sr 114), puutükk (Ir), rasv (V), vana pastlatükk (Sr), suur nõel (Ii 31, Sr, Kr), hang (Kr), hark (Sr 114) ja nimelt sõnikuhark (Kr 113), põrmandu luud (Sr 69, V 135), luuavars (V 135). Aga ka inimese näol painaja ratsutab loomi (Sr 69, V), isegi surnu tallab hobust (Pr 22). Edasi loomade painaja esineb veel koera (V), kassi (Sr 105, V) ja suure kärbse kujul (Ii 51, Kr) või öeldakse käega lüües: igasugu kujul ja mistahte näol (Ir, V), ta on „milline-ei-milline” s. t. igasugune (Sr 110), — oluline on aina see, et „temast jääb ikka midagi järele”, ainult irreaalne nägemus tema ei olevat (Sr).